

O POSIBILĂ HARTĂ A MOLDOVEI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL II-lea d.H. (PTOLEMEU, III, 8,2; 10,7 și 8)

MIRCEA IGNAT

O hartă a spațiului de la răsărit de Carpați, în primele două decenii ale secolului al II-lea d.H., ar putea fi realizată pe baza izvoarelor de care dispunem, izvoare relativ numeroase, dar în mare parte greu de deslușit, între care în prezenta lucrare ne limităm la o eventuală interpretare a câtorva pasaje din opera celui mai mare geograf al antichității, Ptolemeu¹. Lucrarea acestuia seacă, fără nici o descriere sau digresiune, nu a fost alcătuită pentru lecturare, ci pentru a sprijini documentația unei hărți și ea cuprinde în fiecare capitol trei categorii de informații:

1. Limitele teritoriale ale provinciilor romane și cum acestea erau fixate pe cursuri de apă sau pe înălțimi și textul lui Ptolomeu cuprinde numeroase hidronime și oronime ale căror coordonate geografice le precizează stăruitor, deci nu trebuie să ne așteptăm la o descriere geografică detaliată a teritoriilor unei provincii sau alteia, ci numai la schițarea limitelor acestora.

2. Populația provinciei respective prezentată ca o listă de etnonime, populații care au fost supuse de romani, chiar dacă unele dispăruseră de multă vreme. Această listă de populații nu mai este însoțită însă de precizări topografice, în general, ele fiind ordonate după punctele cardinale.

3. Orașele de pe teritoriul fiecărei provincii constituie cea de a treia și ultima categorie de date ce le avem în textul ptolemaic. Desigur, pentru lumea greco-romană care era o civilizație urbană, această componentă a locuirii umane era hotărâtoare. Așa se explică și mulțimea toponimelor la Ptolemeu, chiar dacă multe din ele nu sunt așezări corespunzătoare noțiunii de *polis*.

Desigur, pe lângă lumea descrisă pe provincii, fiecare provincie având un capitol de sine stătător, este prezentată de Ptolemeu și lumea din afara *limes*-ului, ca într-o veritabilă geografie universală, grupându-se aceleași categorii de informații în capitole ce tratează teritorii delimitate prin repere clare, cum este cazul "Germaniei libere" (III, 11) sau "Sarmației europene" (III, 5) ca să ne referim la zone învecinate Daciei.

Așa cum s-a precizat de numeroși cercetători, Ptolemeu pentru alcătuirea textului său a utilizat mai multe izvoare și diverse hărți, dar care au aparținut unor perioade diferite și acest lucru este pe deplin vizibil în cazul Daciei și nu numai². Aici (III, 8) găsim două

categorii de informații, unele se referă la Dacia preromană, iar altele la epoca provinciei, îmbinate în așa fel încât creează o imagine unitară, dar falsă în fond, reprezentând pentru cercetătorii moderni o mare dilemă în a departaja această imagine în două fascicule care să reflecte realități istorice distincte.

Care din cele trei categorii de știri aparțin unei perioade sau alteia? Trebuie să afirmăm că în toate cele trei categorii de informații se găsesc date care privesc Dacia preromană, dar și provincia traiană. De exemplu, lista orașelor Daciei (III, 8, 4) cuprinde toponime de origine latină și greacă care se pot data numai după anul 106. Între ele se află și reminiscențe? Desigur, dar din păcate, toponimele care nu au alte atestări nu pot fi localizate numai prin coordonatele date de Ptolemeu, astfel că cele mai multe ne sunt cunoscute numai ca nume și ne este dificil să fie atribuite unei epoci sau alteia³.

În ceea ce privește cele 15 "etnonime" ale Daciei (III, 8, 3) subliniem că au fost studiate stăruitor de învățații epocii moderne, dar a rămas în discuție problema atribuirii lor. Desemnează aceste nume pe locuitorii Daciei preromane sau aparțin provinciei? Între ele sunt nume etnice proprii-zise⁴, dar majoritatea (nouă sau zece⁵) sunt derivate cu ajutorul sufixului de origine latină *-ensi-*, după numele unei localități⁶. V. Pârvan a atribuit aceste nume Daciei preromane⁷. Ilustrul profesor ieșan N. Gostar, asiduu cercetător al textului ptolemaic, a observat că majoritatea acestor "etnonime" desemnează, de fapt, formațiuni teritoriale, ilustrând trecerea de la o organizație gentilică a dacilor înaintea cuceririi romane, la una de caracter teritorial⁸. În schimb, alți cercetători cum ar fi W. Tomaschek și, mai recent, I. I. Russu consideră că aceste formațiuni teritoriale aparțin autohtonilor daci pe teritoriul provinciei romane, în sensul unor *civitates peregrinae*⁹, opinie ce pare a fi mult mai veridică. În opera lui Ptolemeu nume de populații derivate după o localitate cu ajutorul sufixului latin *-ensi-* se găsesc numai în Dacia, Moesia Inferior¹⁰ și Superior¹¹ și lipsesc în toate celelalte provincii romane din Europa și nu sunt cunoscute în "Germania liberă" și nici în "Sarmatia europeană". Deci avem o realitate specifică zonei unde au locuit geto-dacii, constituită probabil după cucerirea romană. Subliniem că Ptolemeu nu menționează în lista localităților Daciei (III, 8, 4), "orașele" după numele cărora au fost derivate aceste "etnonime". Situația este similară cu cea din sudul Dunării, în schimb acolo numele acelor localități sunt atestate de numeroase ori în izvoare posterioare lucrării lui Ptolemeu, ca centre cu roluri diferite în cadrul provinciilor Moesia Inferior și Superior¹². Faptul că aceste "etnonime" din Moesia, construite cu ajutorul unui sufix latin, se raportează la centre romane ne îndeamnă spre ideea că acele "populații" aparțin mai curând lumii romane, ele fiind atestate pentru prima dată în opera lui Ptolemeu și nu este exclus ca acestea să reprezinte o consecință a noii organizări date de cuceritorul Daciei spațiului de la Dunărea de Jos¹³. Nu ne putem explica însă de ce aceste nume nu mai apar în alte izvoare antice de după Ptolemeu.

În ceea ce privește granițele Daciei (III, 8, 1-2), Ptolemeu le înfățișează pe cele vechi, corespunzând teritoriului locuit efectiv de daci înainte de cucerirea romană, hotarele Daciei delimitate de el se pare că sunt mai largi chiar decât regatul lui Decebal¹⁴. Totul ar indica, spre deosebire de celelalte două categorii de informații, că Ptolemeu vorbește în cazul limitelor Daciei numai de o situație anterioară anului 106. Există însă și în această categorie de informații o excepție și anume cea a graniței răsăritene a Daciei. Ptolemeu o fixează pe

Hierasos (III, 8,2), identificat de toți istoricii cu Siretul actual. Mulți cercetători au văzut în această informație orepliere a spațiului Daciei preromane de pe *Tyras* (Nistru), așa cum este prezentat de alte izvoare¹⁵, pe *Hierasos*.

Situația poate fi considerată ca reală? Nu posedăm totuși alte documente care să justifice o astfel de repliere și, în acest caz, Ptolemeu nu greșește, ci expune o situație clară pentru el, întrucât în alte două pasaje (III, 10,7 și 8) indică, din nou, râul *Hierasos* ca limită, dar de data aceasta a provinciei Moesia Inferior, care, după Ptolemeu, cuprindea și un teritoriu la nord de Dunăre, plasat între *Hierasos* și *Borysthene* (Bug) - III, 10,7 -, fapt bine documentat de alte numeroase și variate izvoare¹⁶. Propunându-și prezentarea lumii romane pe provincii, geograful antic n-a putut ignora o situație reală, reieșită din izvoarele sale și care nu-i dădea nici un fel de îndoială. Dacă pentru celelalte granițe dacice putea alege trasee mai vechi care corespundeau concepțiilor antice despre Dacia și care nu veneau în contradicție cu alte date mai precise, cum sunt cele ale hotarelor de provincii, în cazul delimitării acestora, cum este posibil a fi situația Siretului, geograful antic a trebuit să țină cont de linii de demarcație bine precizate. Tocmai menționarea cu consecvență a râului *Hierasos* ca graniță, o dată pentru Moesia Inferior și încă o dată pentru Dacia, este o dovadă că într-o anumită perioadă Dacia traiană își avea granița pe Siret, deci o parte a Moldovei făcea parte din provincia întemeiată de Traian.

Impingând limitele Daciei romane spre est este firesc să ne întrebăm în ce perioadă provincia s-a extins până la Siret? Comentatorii cei mai avizați ai textului ptolemaic, între care și V. Pârvan, susțin că geograful antic cunoaște etapa inițială a provinciei, cea din vremea lui Traian¹⁷ sau după alții că reprezenta situația din timpul războaielor dacice, deși termenul *post quem* pare a fi mai degrabă anul 106, dar care nu poate depăși 118, când Hadrian restrânge pe liniile "clasice" hotarele provinciei în interiorul arcului carpatic, care rămân neschimbate până la retragerea aureliană. Tot în 118 și provincia moesică se repliază, mărgininu-se numai la păstrarea câtorva capete de pod plasate la nordul Dunării și la ocrotirea orașelor *Tyras* și *Olbia*, cum reiese din numeroase documente¹⁸.

Această împărțire pe longitudine a Moldovei ar părea nefirească, dar este consecința acțiunilor diferitelor armate romane în timpul războaielor dacice, dar și a concepțiilor strategice romane care nu sunt identice celor moderne. Deci, reconstituind harta Moldovei în primul deceniu de existență a provinciei traiane avem o delimitare de natură administrativă - granița pe Siret între Dacia și Moesia Inferior.

Dacă avem această axă longitudinală ce marchează stăpânirea romană în Moldova se pune firesc întrebarea până unde se întindea spre nord această stăpânire? Tot Ptolemeu menționează că în interiorul țării (Moesia Inferior) există pe lângă fluviul *Hierasos* (III, 10, 8) orașele: *Zargidava*, *Tamasidava* și *Piroboridava*, iar între Siret și Nistru: *Niconium*, *Ophiusa* și *Orașul Tyras* (III, 10, 8). Fără să le discutăm în parte, ultimele trei localități sunt situate la limanul Nistrului, astfel că ele nu ne ajută să precizăm latura nordică a stăpânirii romane¹⁹, în schimb, cele trei "orașe" pe Siret ar fi mai sigure pentru o asemenea precizare, dar localizarea lor comportă discuții și în lipsa altui document care să probeze indiscutabil localizarea măcar a unuia din cele trei "orașe" suntem în imposibilitatea de a face astfel de precizări²⁰. Ipotetica plasare a *Zargidavei* la Brad, în apropierea vărsării Moldovei în Siret²¹,

ar fi maximul întinderii spre nord a stăpânirii romane, dar nu avem alte probe și totul se bazează pe o ipoteză care acum nu este verificabilă, aspect asupra căruia o să revenim în cele ce urmează.

În ce privește teritoriul moldav din dreapta Siretului, care aparținea Daciei romane, nu avem nici măcar posibilitatea pe bază de izvoare scrise să construim o ipoteză de lucru. Având în vedere că cetățile dacice de la Piatra Neamț, mai cu seamă cea de pe Bâțca Doamnei, unde s-au putut efectua observații clare, își au sfârșitul în timpul războaielor dacice ale lui Traian²², putem presupune că stăpânirea romană s-a extins, ca o consecință a acestor operațiuni militare, până pe valea Bistriței.

Desigur fixarea acestor coordonate nordice este ipotetică și nu putem aduce în discuție alte date. Nu este exclus ca cercetarea detaliată a valurilor de pământ din spațiul est-carpatic să ofere, în viitor, eventuale puncte de sprijin în discuția noastră²³. Cum practic aceste monumente nu sunt cunoscute implicarea lor în demersul de față ar genera numai ipoteze gratuite.

Cercetarea arheologică pe teren rezolvă, totuși, într-o anumită măsură, delimitarea spațiului ocupat efectiv de romani. La răsărit de Carpați, cu excepția unor așezări civile și fortificații de-a lungul Dunării, nu avem nici un fel de urme concrete ale staționării unor unități militare sau a colonizării romane. Dar textul lui Ptolemeu nu poate fi ignorat și el ne documentează că partea meridională a Moldovei, fără a fi ocupată efectiv a aparținut, cel puțin până în 118 d.H., provinciilor Dacia și Moesia Inferior. Alta este situația mai la sud. Ca și pe linia Dunării, în Muntenia sunt vestigii bine cunoscute ale unei ocupații militare efective, datată tot până la începutul domniei lui Hadrian. După materialul tegular de la Târgșorul Vechi, Mălăiești și Drajna de Sus, unitățile militare staționate aici (vexilații din legiunile *I Italica*, *V Macedonica* și a *XI Claudia Pia Fidelis*, ca și *Cohors I Commagenorum*, atestată numai la Drajna), fac parte din armata Moesia Inferior ca și cele de la Barboși și de pe linia Dunării, ceea ce arată că aceste teritorii erau alipite la provincia amintită²⁴. Se știe că și colțul de sud-est al Transilvaniei, cu importantul centru de la Brețcu, unde a fost localizată *Angustia*, era înglobat tot acestei provincii²⁵. Supravegherea pasului Oituz de trupe ale Moesiei Inferior, ca și existența unor astfel de trupe în zona subcarpatică a Munteniei ne îndeamnă să acceptăm că și teritoriul de la sud de valea Troțușului ar fi încorporat acestei provincii.

Această realitate a descoperirilor arheologice ca și cea reieșită, mai cu seamă, din analiza documentelor epigrafice (diplome militare și material tegular), ne pune însă în dificultate să delimităm teritoriul ce ar fi aparținut, după Ptolemeu, provinciei Dacia care se întindea până la Siret. A fost numai o fâșie la nord de Troțuș, ce întindere avea și care era calea ei de legătură cu spațiul intercarpatic al Daciei? Nu cunoaștem nici un fel de informații care ar putea sprijini măcar o ipoteză de lucru în sensul celor de mai sus.

Revenind la textul lui Ptolemeu, observăm că acesta conține numai câteva date despre spațiul moesic ce a cuprins Moldova, în schimb jumătatea de nord a ei este ignorată, abia pentru regiunea de la nord de cotul *Tyras*-ului apar, din nou, informații (III, 5, 15). Deci cunoștințele lui Ptolemeu privind spațiul est-carpatic sunt sărace. Este interesant că geograful alexandrin nu amintește Prutul, dar el ignoră și lanțul carpatic. Este vorba numai

de omisiuni din neștiință? Observând structura operei autorului comentat ne dăm seama că el nu menționează, în general, factorii geografici ce nu contribuie la conturarea granițelor provinciilor și, în acest caz, lipsa chiar a cursului superior al Siretului, a Prutului ca și a lanțului carpatic, nu numai în spațiul moldav, ci în toată Dacia, este explicabilă.

Așa după cum am încercat să arătăm mai sus, partea meridională a Moldovei, fără a fi ocupată efectiv de trupe și nici colonizată, a făcut parte din provinciile romane și în această privință nu avem nici o îndoială asupra afirmațiilor lui Ptolemeu. În această împrejurare populația locală este foarte probabil să fi primit de la autoritățile romane o organizare cu caracter teritorial, de *civitates peregrinae* și într-adevăr în răsăritul Daciei sunt câteva "populații" al căror nume este terminat cu sufixul *-ensi-* și, desigur, putem presupune că acestea sunt în anumite raporturi cu romanii. Un important document "Papirusul Hunt" - care se referă explicit la spațiul din stânga Siretului - ne informează că un detașament din *Cohors I Hispanorum veterana quingenaria equitata* se afla la Piroboridava, având, între altele, și misiunea de a pune la adăpost *annonam (ad annonam defendendam)* - deci de a proteja recolta produsă de localnici, desigur pentru trupele romane²⁶.

Între "populațiile" Daciei, situate în răsăritul ei, Ptolemeu îi menționează pe *caucoensioi*²⁷, nume ce derivă de la o localitate **Caucis* ce se poate plasa undeva în spațiul Daciei răsăritene, unde așezări și cetăți dacice nu lipsesc²⁸. Știm însă că toate așezările mari și mai cu seamă cetățile își încetează existența în cursul operațiunilor militare din timpul războaielor dacice și atunci ne punem întrebarea care așezări sunt menționate de Ptolemeu, cele anterioare anului 106 sau cele nou înființate după pacea ce încheie aceste războaie? Desigur, în cazul unor localități din numele cărora derivă denumirea unor formațiuni teritoriale, "capitale" ale unor ținuturi romane, trebuie să fie de tipul celor pe care arheologii le datează în sec. II-III d.H. și despre care putem presupune că au avut o durată mai mare de existență, având în vedere că cele de la sud de Dunăre se afirmă abia într-o epocă târzie. Nu ar fi normal ca numele unor organizări politico-administrative romane să fie create după cele ale unor așezări dacice care și-ar fi încheiat existența în 106 d.H. Ne întrebăm dacă "orașele" de pe Siret: *Zargidava*, *Tamasidava* nu sunt cumva reminescente ale perioadei preromane? Chiar despre *Piroboridava* menționată în 106, când aici era prezent un detașament din *Cohors I Hispanorum*, cum ne informează papirusul mai sus menționat, poate constitui o supraviețuire a numelui, detașamentul cu un efectiv modest (20-30 de ostași), fiind înregistrat în *pridianum* ca staționând pe teritoriul din preajma fostei așezări dacice²⁹.

Am încercat să deslușim, în cele de mai sus, numai un aspect care privește spațiul moldav între anii 106-118, așa cum rezultă din izvoarele scrise (având în vedere, mai cu seamă, textul lui Ptolemeu), dar nu au fost ignorate nici alte categorii de informații. Teritoriile Daciei prin cucerirea romană, încheiată în 106, au căpătat, cum indică o cercetare atentă a izvoarelor³⁰, statute juridice diferențiate. În primul rând, se disting teritorii ocupate efectiv de trupe și colonizate care au intrat în componența provinciilor Dacia și Moesia Inferior, iar după modificările din 118 ale lui Hadrian, toate fiind reunite în Dacia romană. În al doilea rând, sunt teritorii anexate provinciilor Dacia și Moesia, unele ocupate temporar de trupe romane (cazul Munteniei), altele neocupate militar, dar ambele fără a fi colonizate, în

ultimul caz fiind Dacia răsăriteană de până la Siret ca și Moldova meridională ce depindea de Moesia (cu excepția unor avanposturi de-a lungul Dunării ale căror începuturi datează încă din vremea lui Traian). În sfârșit, cea de a treia categorie sunt teritoriile supravegheate de romani, rămase *extraimperium*, unde populația locală își păstra vechea organizare politică, dependentă însă de autoritățile romane sub forma unor "state" clientelare, aliate romanilor, în frunte cu conducătorii lor, cărora romanii le recunoscuseră titlul de *reges*, așa cum apare mai târziu acel *Pieporus rex Coistobocensis*³¹. De fapt, astfel de relații între dacii răsăriteni și autoritățile romane de la Dunărea de Jos au fost statornicite încă din timpul guvernării lui Tiberius Plautius Silvanus Aelianus³², dar în vremea lui Traian se încheagă mai bine, continuând încă o bună perioadă cum ne atestă epitaful regelui costoboc amintit mai sus. În acest cadru putem înțelege mai bine textul lui Ptolemeu (III, 8,1-2) care privește granițele Daciei, el având știri despre tot teritoriul supus de romani (v. *supra* - n. 14) și izvoarele arheologice arată căcetățile dacice situate chiar în bazinul Tisei Superioare își încetează existența în timpul războaielor dacice ale lui Traian³³, când lumea dacică se integrează în sfera celei romane. Este firesc să ne întrebăm ce s-a întâmplat după reorganizarea de către Hadrian a spațiului nord-dunărean?

După această reorganizare generată de politica defensivă a lui Hadrian, garnizoanele romane sunt retrase din Muntenia, sud-estul Transilvaniei intră în componența Daciei, iar în Moldova se păstrează numai centrele de pe linia Dunării; deci, ocupația militară romană se repliază pe spații largi. Se pare totuși că supravegherea romană nu a încetat pentru teritoriile care fuseseră în componența celor două provincii, continuându-se legăturile cu populația locală, după cum lasă de înțeles epitaful regelui *Pieporus*, aflat la Roma, raporturi obișnuite în strategia romană a "granițelor invizibile"³⁴. Și în acest cadru putem să ne întrebăm dacă acele formațiuni teritoriale impuse de romani populației autohtone, dacice, au avut o existență efemeră de numai un deceniu cât a dăinuit stăpânirea efectivă romană? Dacă din diferitele etimologii ale numelui *Caucaland*, care apare adjectival la Ammianus Marcellinus (*ad Caucalandensem locum*)³⁵, poate fi raportat la *caucoensioi*, soluție acceptabilă pentru unii cercetători³⁶, am avea dovada unei viabilități a unor astfel de formațiuni teritoriale dacice pe un interval de timp mai lung, ca amintirea existenței unui "loc", "ținut" a caucoensilor să mai stăruie încă în sec. al IV-lea d.H. Scurta caracterizare a acestei zone la Ammianus Marcellinus ar corespunde foarte bine terenului accidentat din dreapta Siretului³⁷, dar este prea puțin pentru o certitudine, ca și toate detaliile peripețiilor lui Athanarich în spațiul nord-dunărean relatate de istoricul din Antiochia Siriei.

NOTE

1 Ediții folosite: *Claudi Ptolemaei Geographia e codicibus recognovit, prolegomenis, annotatione, indicibus, tabulis instruxit Carolus Müllerus*, vol I, Paris, 1883; iar pentru regiunile vestice: Otto Cunz, *Die Geographie des Ptolemaeus*, Berlin, 1923.

2 Gudmund Schütte, *Ptolemy's Maps of Northern Europe a reconstruction of the prototypes*, Copenhagen, 1917, p. 33-38; pentru Dacia, p. 77-80. Cercetarea savantului

danez nu a fost acceptată integral, mai cu seamă în ceea ce privește frecvența dubletelor, iar localizările multor toponime sunt eronate.

3 Ptolemeu menționează 44 de localități, din care nouă poartă nume latine sau grecești, iar 35 dacice, din care majoritatea sunt tipice (*Tibiscum* este menționat de două ori, iar câteva toponime au etimologii nesigure). O treime din aceste orașe sunt atestate în Dacia romană și împreună cu alte izvoare - epigrafice sau itinerarii -, atestă că romanii au preluat masiv toponimia dacică.

4 Primele trei nume (*Anartoi*, *Teuriscoi* și *Costobocoi*) sunt nume etnice propriu-zise și ele aparțin Daciei în sensul larg al cuvântului și nu provinciei romane. Despre costoboci v. N. Gostar, *Ramura nordică a dacilor: Costobocii*, în "Buletinul Universităților V. Babeș și Bolyai" seria științe sociale, I, 1956, p. 183-199; Idem, *Numele și originea costobocilor*, în *CI*, S.N., I, 1970, p. 109-117; I. I. Russu, *Les costoboces*, în "Dacia", N.S., III, 1959, p. 241-352. În ceea ce privește etnonimele *Biephoi* și *Piephigoi* fac impresia, după unii cercetători, a unor forme corupte în manuscrise (Idem, *Etnogeneza românilor - fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romană*, București, 1981, p. 181).

5 Nu este exclus ca *Keiageisoi* care apar în manuscrise în șapte variante, între care *Kiaginsoi* și *Keiaginsoi* (v. C. Müller, *ed. cit.*, p. 444) să reprezinte o formă coruptă, derivată tot cu sufixul - *ensi* -, v. și N. Gostar, *Le population de la Dacie avant le conquête romaine* (*Ptolémée, Geogr.*, III, 8,3), în "Le monde Thrace - Actes du II-e Congrès International de Thracologie (Bucarest 1976) - volum sélectif", Roma, 1982, p. 251 și n. 7.

6 Fapt evident și observat de foarte multă vreme, "etnonimele" având sensul de "dacii din Alboca" (*Albocensioi*), în care **Alboca* este o "capitală a unei regiuni". Aceste nume au fost studiate cu acribie de N. Gostar, *op. cit.*, în "Le monde Thrace", p. 251-258 - unde se găsește bibliografia completă a problemei.

7 V. Pârvan, *Getica - O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 248.

8 N. Gostar, *op. cit.*, p. 257-258; Idem, *Grecii și romanii despre "statul dacic" sub regii Burebista și Decebal*, în "Hierasus", I, 1979, p. 14-15.

9 I. I. Russu, *op. cit.*, p. 181-183, unde sunt comentate și opiniile lui W. Tomaschek și A. Alföldi cu păreri asemănătoare, exprimate de altfel și de alți cercetători: *Istoria României*, vol. I, București, 1960, p. 206 (capitol redactat de C. Daicoviciu) sau de E. Doruțiu-Boilă, în *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 493. R. Florescu în comentariul noii ediții a "Geticei" lui V. Pârvan (București, 1982, p. 530, n. 117 și p. 547, n. 203) consideră, de asemenea, că "etnonimele" se referă la Dacia romană.

10 Ptolemeu, III, 10,4. Putem observa că în Moesia Inferior autorul cunoaște două feluri de populații, unele mai vechi, având nume etnice propriu-zise, atestate și în alte diferite izvoare (*tribalii*, *troglodiții*, *peucinii* și *crobyzii*) și altele formate cu sufixul - *ensi* -, care ar reprezenta un stadiu mai nou (*oitensioi* < *Utus*; *obulensioi* < *Obula*; *dimensioi* < *Dimum*; *piarensioi* < *[Ap]piaria*).

11 *Ibidem*, III, 9,2-3.

12 Într-o epocă târzie - sec. IV-VI aceste localități sunt atestate frecvent (N. Gostar, *op. cit.*, în "Le monde Thrace", p. 252, n. 10-16), având îndeosebi un rol militar - cf. M. Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, București, 1988, p. 101-102 și

111. Merită a fi subliniat faptul că la *Appiaria* (Riahovo, Bulgaria) seria descoperirilor monetare începe cu Traian (*Ibidem*, p. 111).

13 Despre opera lui Traian la Dunărea de Jos, v. R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, București, 1968, p. 77-100.

14 Despre hotarele Daciei, v. *Istoria României*, vol. I, p. 265 (capitol redactat de C. Daicoviciu) și p. 349 (capitol redactat de M. Macrea); H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 285 - granițele Daciei lui Decebal "e rezonabil să presupunem că nu depășeau spre est Prutul". R. Florescu în comentariile la textul "Geticeii" lui V. Pârvan (v. n.9) subliniază că Ptolemeu pleacă de la criteriul împărțirii pe provincii și în cazul Daciei, deși hotarele nu coincid cu *limes*-urile identificate prin cercetări arheologice, aceste hotare merg însă paralel cu acestea, la o distanță relativ constantă, putând fi vorba de "hotarul nevăzut al Imperiului" (n. 176, p. 544).

15 Strabon, *Geografia*, VII,14 și 17. Este informația cea mai clară, dar nu singura, iar cercetarea arheologică o confirmă din plin. Chiar Ptolemeu, când se refera la granița dintre Dacia și "Sarmația europeană", o fixează pe *Tyras* (III, 5, 7).

16 N. Gostar, *Situația Moldovei în timpul stăpânirii romane*, în *SAI*, XIX, 1972, p. 79-87; S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. - III e.n.)*, Iași, 1981, p. 75-127; I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1982, p. 17-46.

17 V. Pârvan, *op.cit.*, p. 248.

18 În ceea ce privește politica lui Hadrian din 117/118, în Dacia, v. I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomației militare din anul 123*, București, 1973, p. 41-47, iar despre acțiunile sale la Dunărea de Jos, v. R. Vulpe, *La Valachie et la Basse-Moldavie sous les Roumains*, în "Dacia", N.S., V, 1961, p. 377-382: Idem, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, București, 1968, p. 130-131.

19 J. Boardman, *Grecii de peste mări - Colonizarea greacă și comerțul timpuriu*, București, 1988, p. 325-326, cu notele editorului român, P. Alexandrescu. Pentru posibilitatea ca stăpânirea romană să se fi extins mai la nord v. N. Gostar, *Situația Daciei după 271 e.n.*, în "Analele științifice ale Universității "Al.I. Cuza", ser. 3, tom 10, 1964, p. 63. În acest sens, cercetările arheologice recente din Basarabia efectuate de I. T. Niculiță vor aduce precizări de mare importanță.

20 Localizarea celor trei *davae* de pe Siret a generat o bibliografie amplă. Al. Vulpe, *Ptolemy and the ancient geography of Moldavia*, în "Studii clasice", VI, 1964, p. 233-246 - cu întreaga bibliografie mai veche. Descoperirile arheologice ulterioare au generat alte ipoteze (*Zargidava* = Brad; *Tamasidava* = Răcățau) - V. Căpitanu, V. Ursachi, *O nouă cetățuie dacică pe valea Siretului*, în "Carpica", II, 1969, p. 101. Chiar localizarea Piroboridavei, menționată și în alte izvoare, este mult discutată. R. Vulpe o situează la Poiana. N. Gostar propune cu argumente ce trebuie avute în vedere că plasarea ei ar fi mai adecvată la Barboși (*Cetățile dacice din Moldova și cucerirea romană la nordul Dunării de Jos în "Apulum"*, V, 1965, p. 146-147, n. 19-23). O prezentare pertinentă a problemei la S. Sanie, *Unele considerații asupra cetății dacice de la Barboși*, în "Studia antiqua et archaeologica", I, - *Corolla memoriae Nicolai Gostar dedicata*, Iași, 1983, p. 141-143.

21 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit.*, p. 101.

22 N. Gostar, *op. cit.*, în "Apulum", V, 1965, p. 137-149; Idem, *Cetățile dacice din Moldova și cel de al doilea război dacic*, în *MemAnt*, I, 1969, p. 93-104.

23 I. Ioniță, *op. cit.*, p. 47-59 - cu bibliografia mai veche; M. Ignat, *Contribuții la cunoașterea valurilor de pământ din spațiul est-carpatic - Valul din Bucovina*, în *Suceava*, XI-XII, 1984-1985, p. 55-71 - observații privind stadiul cercetării monumentelor.

24 R. Vulpe, *op. cit.*, în "Dacia", N.S., V, 1961, p. 377-382 - v. și harta cu vestigii romane din Muntenia - *Tabula Imperii Romani - Romula-Durostorum-Tomis-L 35 Bucurest*, București, 1969.

25 R. Vulpe, *Angustia*, în "In amintirea lui Constantin Giurescu", 1944, p. 551-559. Pentru apartenența sud-estului Transilvaniei la Moesia Inferior - v. D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a 3-a, București, 1968, p. 162-163; C. Petolescu, *L'organisation de la Dacie sous Trajan et Hadrian*, în "Dacia", N.S., XXIX, 1985, p. 45-55.

26 R. Vulpe, *Muntenia și Moldova de Jos în timpul lui Traian, în lumina unor noi lecturi a Papirusului Hunt*, în "Studii clasice", II, 1960, p. 337-353. Din analiza acestui *pridianum* se desprind o mulțime de date interesante privind teritoriul nord-dunărean care era considerat *intra provinciam* (*Ibidem*, p. 342-343 și 352-353). Despre datarea papirusului Hunt, după descoperirea în 1980 a inscripției de la Rasova, v. A. Rădulescu și M. Bărbulescu, *De nouveau sur les légats de Trajan en Mésie inferieure entre 103 et 108*, în "Dacia", N.S., XXV, 1981, p. 353-358.

27 Marea majoritate a cercetătorilor îi localizează în răsăritul Daciei. V. Pârvan, *op. cit.*, p. 269 - îi plasează chiar în regiunile montane ale Neamțului și Bacăului. O cercetare detaliată și pertinentă despre caucoensi se datorează lui N. Gostar, *Καυκῆνσιος (Ptolémée, III, 8,3)*, în "Thraco-Dacica", I, 1976, p. 265-269.

28 *Ibidem*, p. 269. N. Gostar presupune că **Caucis* ar putea fi localizată ipotetic la Răcățau sau la Brad.

29 R. Vulpe, *op. cit.*, p. 352. Subliniem constatarea autorului că nu trebuie să limităm toată stăpânirea romană de la nord de Dunăre la efectivul acestei singure cohorte, căci fără îndoială vor fi fost mult mai multe (*Ibidem*, p. 353). În ceea ce privește localizările așezărilor ptolemaice trebuie să avem în vedere și observația după care "romanii nu au preluat și dezvoltat nici una dintre așezările dacice mai importante existente în momentul cuceririi", localitățile romane dezvoltându-se pe alt amplasament. (R. Florescu, *Urbanizarea Daciei*, în "Sargetia", XVIII-XIX, 1984-1985, p. 154-155).

30 N. Gostar, *op. cit.*, în *SAI*, XIX, 1979, p. 80-81. Pe aceeași linie merge și cercetarea lui I. Ioniță, *op. cit.*, p. 14-16.

31 *CIL*, VI, 1601.

32 N. Gostar, *Dacorum fratrum în inscripția lui Tib. Plautius Silvanus Aelianus (CIL, XIV, 3608 = ILS, 986 = Inscr. Italiae, IV, 1², 125)*, în "Pontica", XII, 1979, p. 129-137.

33 V. G. Kotigoroško, *Gorodiša rubeža nasei eri v verhnem Potis'e*, în "Slovenská archeológia", XXXVIII, 1989, 1, p. 48-51.

34 I. Nestor, *Sfârșitul lumii antice și "barbarii"*, în "Aluta", 1971, p. 119-127.

35 XXXI, 4,13.

36 Această părere este împărtășită între alții de W. Tomaschek și V. Pârvan, *op. cit.*, p. 249 și 270. Sunt și opinii care derivă toponimul *Caucaland* din goticul *hauha = hoch* și *land*, deci *Caucaland = Hochland*, G. Kisch apud G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. XIII, București, 1939, p. 21-25. Nu ne-a fost accesibilă ediția critică a textului lui Ammianus, realizată de W. Seyfarth (vol. IV, 1971).

37 "Ținut greu accesibil din cauza munților înalți și a pădurilor dese care-l înconjurau" - Ammianus Marcellinus, XXXI, 4,13 - trad. David Popescu. Menționăm că de aici goții lui Athanarich alungă pe sarmați. I. Ioniță, *op. cit.*, p. 82 localizează acest *Caucaland* în zona Bârladului. Spre deosebire de zona din urmă, unde sunt descoperiri sarmatice, la vest de Siret acestea lipsesc, dar faptul nu poate fi o piedică în a plasa *Caucaland*-ul aici, căci sarmații puteau fi prezenți în dreapta Siretului numai temporar, în vălmășagul produs de invazia hunilor.

UNE POSSIBLE CARTE DE LA MOLDAVIE AU DÉBUT DU II-E SIÈCLE P. J. (PTOLÉMÉE, III, 8,2; 10,7 ET 8) RÉSUMÉ

Selon Ptolémée (III, 8, 2 et III, 10, 7) la rivière Hierasos (appelé Siret à nos jours) divisait la Dacie (province romaine) d'avec la Moesia Inferior. Cette province-ci comprenait aussi un territoire entre Siret et Borysthene (actuellement Bug), configuration démontrée par d'autres sources et par une riche documentation archéologique. Bien qu'on n'ait pas la possibilité d'une délimitation géographique concrète, on peut affirmer que la Moldavie située à l'ouest du Siret a appartenu à la Dacie romaine, en tant que territoire soumis, sans être cependant occupé par les troupes, ni colonisé. Cette situation a été une conséquence des guerres daces de Trajan et a duré pendant le règne de celui-ci. La politique défensive de son successeur, Hadrien, a imposé une nouvelle organisation de l'espace existant au nord du Danube.

Il est très probable qu'il y a eu, dans la Dacie romaine de l'ouest de Hierasos (Siret), la formation territoriale des autochtones daces - *caucoensioi* (III, 8, 3); les "ethnonymes" dérivés des noms de localités à l'aide du suffixe - *ensi* - devaient désigner les formations aux *civitates peregrinae* de Moesia Inferior (III, 10, 4) et de Moesia Superior (III, 9 2-3). S'il y a une liaison entre *caucoensioi* et le toponyme *Caucaland* (Ammianus Marcellinus, XXXI, 4, 13), c'est une preuve que de telles formations territoriales ont eu une existence assez longue (par rapport à la domination romaine de courte durée à l'ouest du Siret) pour que son souvenir persiste encore au IV-e siècle.